

Het derde kind als luxegoed... en andere gedachten over demografische trendbreuken

In de bevolkingsprognoses van het Centraal Bureau voor de Statistiek worden nooit trendomslagen voorspeld. De veronderstellingen zijn altijd varianten op drie typen verwachtingen. Het eerste: alles blijft zoals het is. Bijvoorbeeld: de vruchtbaarheid (aantal kinderen) van vrouwen boven de 45 blijft onveranderd laag, er zal geen merkbare invloed zijn van nieuwe vruchtbaarheidsbevorderende technieken of bevolkingsbeleid. Het tweede: de trend van de afgelopen periode wordt voortgezet, meestal met een afvlakking na een beperkt aantal jaren of decennia. Bijvoorbeeld: de levensverwachting blijft nog een aantal jaren doorstijgen, maar daar komt op een gegeven moment een eind aan. Het derde: er zal herstel plaatsvinden naar een eerdere situatie. Bijvoorbeeld: het buitenlands migratiesaldo is weliswaar nu negatief, maar naar verwachting is dit een tijdelijke situatie en zal het saldo weer groeien naar enkele tienduizenden per jaar, waarna het stabiel zal blijven.

Deze gewoonte van het CBS is natuurlijk volstrekt terecht en vanzelfsprekend. Officiële bevolkingsprognoses zijn bedoeld om de meest waarschijnlijke toekomst te laten zien. De makers ervan hebben voor hun veronderstellingen geen andere handvaten dan de ontwikkelingen uit het verleden, de recentste trends en de huidige stand van de gezondheidszorg, techniek en overheidsbeleid. Niemand zit bij een officiële prognose te wachten op fantasierijke scenario's. De bevolkingsscenario's die door andere instanties worden gemaakt (bijvoorbeeld door het Centraal Planbureau) zijn speciaal bedoeld om varianten te schetsen en wijken daarom iets verder af van het waarschijnlijkst geachte, maar blijven in de buurt. Ook de zogenaamde probabilistische scenario's zijn sterk geënt op wat waarschijnlijk wordt geacht. In deze scenario's worden aan bandbreedtes van uitkomsten 'kansen' toegekend (kansen is mijns inziens eigenlijk niet de juiste term, maar het voert te ver om die discussie hier te voeren).

Toch is het geen gek idee om af en toe eens gedachten te wijden aan toekomstën die weliswaar niet heel waarschijnlijk lijken, maar wel goed mogelijk zijn. Zodat we enigszins kunnen bedenken op wat voor verschillende toekomstën we ons mogelijk moeten voorbereiden.

Wat voor trendomslagen zijn er mogelijk op de terreinen buitenlandse migratie, sterfte en vruchtbaarheid? De buitenlandse migratie wordt sowieso als moeilijk voorspelbaar gezien, omdat die onder andere afhangt van economische ontwikkelingen zowel hier als elders, van het ontstaan en weer uitdoven van brandhaarden en van overheidsbeleid. Er zijn dus grote fluctuaties mogelijk.

Met betrekking tot de sterfte is het de vraag welke ontwikkelingen zouden kunnen leiden tot een omslag van stijging naar daling van de levensverwachting, of juist tot een veel grotere stijging dan op dit moment voor mogelijk wordt gehouden. Een omslag van stijging naar daling is goed voorstelbaar. De recente groei van het aandeel kinderen met overgewicht wijst in de richting van een toekomst waarin overgewicht in alle leeftijdscategorieën meer gaat voorkomen.

Aangezien overgewicht gepaard gaat met enkele jaren verlies aan levensverwachting, is het niet onaannemelijk dat de levensverwachting zal dalen, zeker als het aandeel van de bevolking dat rookt niet veel verder zou verminderen. Het ontstaan van nieuwe griep- of andere epidemieën is ook goed denkbaar. Een zeer grote stijging van de levensverwachting is iets moeilijker voorstelbaar, maar zou kunnen optreden als gevolg van belangrijke medische doorbraken, bijvoorbeeld op het terrein van stamcel- of gentherapie.

Vruchtbaarheid komt in een land als het onze meestal (maar lang niet altijd) voort uit weloverwogen beslissingen en is daarom het interessantst om over te speculeren. Wat zou vrouwen er in de toekomst toe kunnen bewegen om aanzienlijk meer, of juist minder kinderen te krijgen dan op dit moment wordt voorzien? Een daling van het kindertal zou kunnen samenhangen met voortgaand uitstel naar hogere moederschapsleeftijden gecombineerd met een verdere destabilisering van partnerrelaties, waardoor vrouwen vaker niet op het juiste moment de juiste partner hebben om een kind mee te krijgen. Ook een convergentie van de vruchtbaarheid van allochtone vrouwen naar het niveau van autochtone vrouwen zou hieraan kunnen bijdragen. Kinderloosheid zou nog meer dan nu geaccepteerd kunnen raken als een van de opties die mensen hebben om hun leven in te richten. Verder is het denkbaar dat de eisen aan de opvoeding van kinderen (aan kinderen te besteden tijd, geld en energie) nog verder toenemen, waardoor ouders het hebben van meer kinderen te duur of bewerkelijk gaan vinden en vaker kiezen voor het krijgen van slechts één kind. In zo'n scenario is een daling van de vruchtbaarheid naar de huidige Italiaanse en Spaanse niveaus (rond 1,2 kinderen per vrouw) denkbaar.

Het bedenken van een scenario waarin Nederlandse vrouwen in de toekomst aanzienlijk méér kinderen krijgen dan nu vereist wat meer verbeeldingskracht, maar mogelijk is het wel. Een toenemend besef dat het na de leeftijd van 35 jaar moeilijker wordt zwanger te raken zou de vruchtbaarheid enigszins kunnen doen stijgen, maar zet waarschijnlijk weinig zoden aan de dijk. Een ander scenario acht ik wel mogelijk. In dit scenario zal het krijgen van meer dan twee kinderen een teken zijn van welvaart en/of een statussymbool zijn voor welgestelden. Het krijgen van een derde en eventueel vierde kind is weggelegd voor mensen met een groot huis, een grote auto met veel zitplaatsen (of twee auto's) en veel geld, niet alleen om de kosten te betalen van het opvoeden van de kinderen, maar ook om de au pair of het kindermisje (m/v) te bekostigen. Het derde kind als luxegoed, dus. Dit scenario zou kunnen optreden bij verdere algemene welvaarts groei: zoals de lage vruchtbaarheid in Oost-Europa waarschijnlijk verbonden is met economische onzekerheid, zou hogere welvaart kunnen leiden tot een groter kindertal. Het zou ook kunnen optreden bij een verdere polarisatie van inkomens en vermogens. In dat geval zouden derde en vierde kinderen een echt statussymbool zijn, dat alleen de rijkeren zich kunnen permitteren. Het lijkt op het eerste gezicht misschien een onwaarschijnlijk scenario, maar het is niet helemaal op niets gebaseerd. In een doctoraalscriptie van de Universiteit Utrecht van Violanda de Man uit 1997, 'De invloed van inkomen op het krijgen van kinderen. Een empirische studie', werd aangetoond dat inkomen een positief effect had op het krijgen van het eerste en het derde (en dus niet het tweede) kind. Dit maakt aannemelijk dat het bij beslissingen over het al dan niet krijgen van een derde kind van belang is dat men zich het kind kan permitteren. Op dit moment zijn er niet veel aansprekende rolmodellen voor het hebben van

veel kinderen (of het moet televisiepresentator Robert ten Brink zijn met zijn reeks dochters), maar wat niet is kan komen.

Ik ben reuzebenieuwd hoe we over een jaar of dertig zullen terugkijken op de periode tussen nu en dan: waren er demografische trendbreuken of bleef alles op demografisch terrein zijn gangetje gaan.

Clara H. Mulder